

Knihy ako prostriedky i prekážky vševýchovy u Komenského

Autor: Ján Hreško

Abstract

Comenius on books: tools and obstacles to pampaedia. – Paper aims to point out the role of books as tools of education in Comenius. Praise and criticism of knowledge mediated by books is an essential part of his pansophic project of universal science and universal education (pampaedia). Comenius described how mass publishing changed the process of education and thinking of researchers and responded to it through his works. Comenius suggests studying both divine books (visible world, rational soul, Holy Bible) and best of written books. He appeals to scholars for the regulation of writing in order to keep the pansophic project and pampaedic education possible. However, according to Comenius, the final sense of education does not lie in erudition itself, but in seeking wisdom and salvation of mankind.

Keywords: Comenius, book, education, knowledge, learning, pampaedia

Klíčová slova: Komenský, kniha, vzdelanosť, poznanie, učenie, vševýchova

Komenského filosoficko-teologické myslenie bolo previazané s jeho úsilím o systematizáciu edukácie. Výchova má byť hlavným prostriedkom nápravy sveta a vecí ľudských. Je kultiváciou človeka k obrazu Božiemu. Má viesť k harmónii duše, spoločnosti i sveta. Komenský celý svoj život venoval neúnavnej pisateľskej činnosti. V *Pansofii* požadoval vševýchovu (*pampaedia*) – univerzálne a všestranné vzdelávanie každého človeka vo všetkých jeho schopnostiach. Vzdelávať sa malo pomocou univerzálnych diel, ktoré vovedú človeku do univerzálnej vedy – pansofii.

Domnievam sa, že Komenský prezrel, že takéto všeobecné vzdelanie si bude v dobe nového rozvoja vied a postupne sa špecializujúceho vedeckého bádania vyžadovať stále väčšie myšlienkové úsilie a bude sa musieť stať spoločnou úlohou pre vzdelancov. Jeho dielo a encyklopedické snahy však nesvedčia o tom, že by to považoval za úlohu vo svojej dobe už nezvládnuteľnú.¹ Avšak ohromný nárast knižnej produkcie a jej slabá úroveň zároveň prekážajú vševýchove človeka a bránia náprave ľudstva. V Komenského spisoch je badateľná nespokojnosť s povahou i podmienkami vtedajšieho vzdelávania, pričom stav literatúry považoval za zvlášť závažný problém. V *Pampaedii* dokonca napísal, že náprava kníh je „nejpodstatnejší časť panorthosie“.²

Komenský chcel svojím dielom priblížiť ľuďom poklady Božej múdrosti. Tie však človek musí objavovať sám, nestačí sa o nich nepriamo učiť. A aj písané dielo je už

¹ PATOČKA, Jan. Hrst úvah nad Pambiblií J. A. Komenského. In TÝŽ. *Komeniologické studie II*. Praha: OIKOYMENH, 1998, s. 323. Patočka zasadil Komenského pambibliické úvahy a jeho úsilie o organicky usporiadanú encyklopédiu do kontextu ranonovovekého ponímania vedy a filosofie.

² KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pampaedia* VI, 18, XIV. In TÝŽ. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, III. Praha: Svoboda, 1992, s. 55.

sprostredkovaným vedením. Kladiem si preto otázku, či Komenského univerzalizmus nie je výrazom zápasu aj s touto antinómiou ukazujúcou sa vo vzdelávaní. Cieľom tejto práce je pojednať o fenoméne knižného vzdelania ako o jednej z kľúčových tém Komenského vrcholného pansofického programu a jeho filosofie výchovy.

Univerzálne vedenie vs. roztrieštené vzdelanie

Netreba stratiť zo zreteľa, že u Komenského aj zdanlivo obyčajné didaktické dilemy odrážajú jeho celkové nazeranie na svet a človeka, tvoria súčasť jeho metafyzicko-náboženského systému a súvisia s jeho eschatologickým presvedčením. Sám veril niektorým dobovým „proroctvám“, podľa ktorých mala byť práve jeho doba tým prelomovým a konečným vekom sprevádzaným znameniami, aké boli opísané v apokalyptickej biblickej literatúre. Ľudí bolo preto treba naliehavo povzbudzovať, aby nestratili čas svojho života a vzdelávaním ich pripraviť na život večný v Božom kráľovstve.

V nadväznosti na Seneku, jedného z jeho najmilších a najčastejšie citovaných učiteľov, Komenský zdôrazňuje jednoduchosť, umiernenosť, koncentráciu a zriekanie sa toho nepodstatného ako dôležité ukazovatele poriadku v živote človeka i mysliteľa. Oslobodzovaním sa od všetkého zbytočného človek objavuje múdrosť a čas.³ Radu stoikov prepája s biblickou výzvou rozlišovať: „Všetko má svoj určený čas.“ (Kaz 3,1) Na svojich čitateľov apeluje, aby boli jednak pripravení správne reagovať v každej situácii a jednak dobre naplnili čas svojho života. Je potrebné dbať na jeho rozvrhnutie – zachovať poriadok po vzoru poriadku stvorenia.

„Tak je rozvržen i náš život, který naprosto stačí na všechno, kvůli čemu jsme sem posíláni, jen dbá-li se řádně účelu, proč jsme sem posíláni, užívá-li se správně prostředků a využije-li se období našeho života hospodárně, totiž tak, že nedovolíme, aby něco z něho uplynulo nadarmo, a že budeme vždy dávat přednost lepšímu před horším. Nyní se většinou zmítáme bez cíle, a to tak, že máme větší svízele ve věcech nicotných, než bychom mohli mít ve vážných (zachovávající řád). Točíme se tedy v neustálém víru a ztrácíme ovoce života. Tomu musí být lidé odnaučováni, zato musí být všichni učeni ubírat se přímo k cílům.“⁴

Autorovu túžbu po znovunastolení poriadku možno badať aj v jeho celoživotnej myšlienkovej práci. Komenský žil v istom napätí medzi víziou systematického spracovania dovtedajšieho relevantného vedenia do pansofie a požiadavkou po priamom, nesprostredkovanom poznaní pravdy. Jeho projekt vyúsťuje jednak do výzvy k vedeckej spolupráci všetkých vtedajších učencov – nedovoliť, aby sa veda zmenila na navzájom nesúvisiace poznanie jednotlivých bádání – a jednak do osobitnej vízie harmonického vedenia – jednoty teológie, filosofie, vied, vyučovania a praktického jednanja.

Na jednej strane Komenský zdôrazňoval dôležitosť zhromaždenia a zosumarizovania celkového poznania ľudstva. A hoci podobnú víziu malo v jeho dobe i v celom novoveku viacero mysliteľov, cítil zodpovednosť za propagáciu idey, že tento projekt by sa mal riešiť pansofickým spôsobom. Na druhej strane zdôrazňoval význam a možnosť priameho a názorného poznania a primát troch „Božích kníh“: sveta viditeľného, človeka obdareného rozumnou dušou a Písma – triádu sveta okolo nás, sveta v našom vnútri a zapísaného zjavenia

³ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pampaedia* VI, 9, s. 50; VI, 18, V, s. 53.

⁴ *Ibid.*, V, 2, s. 43.

Boha. Tomu odpovedá triáda Božích slov: stvorenia ako jeho činov, jeho myšlienok v ľudskej duši a jeho výrokov v Biblii.⁵

Pre človeka nielenže postačí, keď sa naučí nachádzať stopy Boha, teda vidieť odrazy „Svetla“ a čítať prejavy jeho múdrosti v divadle sveta – v knihe prírody, v poriadku myslenia a svedomia a v samotnom Božom slove –, ale len o takom človeku možno povedať, že dospel ku skutočnému vedeniu, k samostatnému videniu a vlastnému mysleniu, pretože sa nemusí spoliehať na cudzie diela, ktoré sú len nedokonalými kópiami originálnych a univerzálnych „Božích kníh“. Lepšie je začať sa učiť čítať túto pramennú, teda životodarnú literatúru, a počúvať Boha ako jediného skutočného učiteľa.⁶ Človek by sa mal pustiť do ďalších bádání stojac už na tomto základe. No autor pripúšťa, že niekedy tomu môže byť aj naopak. A hľadajúci človek môže byť správne nasmerovaný aj nebiblickými dielami, ba dokonca nimi „uvedený do plné knihovny Boží“.⁷

Komenského učenie je v základe náboženské a kresťanské, no zároveň, resp. práve preto, chce byť univerzálne. Je dôležité nepietť na autoritách, ale odvážiť sa „odložiť brýle predsudkov a dívať se vlastnima očima“. Komenský vyzdvihuje rolu vlastnej skúsenosti a vyjadruje priam fenomenologickú výzvu: „Jde o to, abychom při svém pozorování viděli věci samy a abychom se sami ubírali tam, kam nás věci vedou.“⁸ Pritom si treba dať pozor, aby sme s pravdou nestotožnili vlastné predstavy a mienky. Človek, ktorý si vypestoval všímavosť voči „Božím knihám“, môže následne s väčším úžitkom a porozumením študovať aj ostatné diela a jednotlivé disciplíny. Komenský veril, že takýto študent bude aj ako vzdelanec vyhľadávať harmóniu a vďaka svojmu odstupu od autorít tak ľahko nepodľahne „straníckej zaujatosti“.⁹

Svoje encyklopedické ambície a otázku uskutočniteľnosti svojho celoživotného projektu Komenský prehodnocoval. Za úlohu múdrych v *Druhej predmluve k Pansofii* považuje „všetko usporadúvať“ podľa Božieho príkladu, ktorý ukazuje pravdu vecí. To však znamená predovšetkým dávať do poriadku vlastnú reč, myslenie a jednanie, a nesústrediť sa výlučne na komentovanie a katalogizovanie mysliteľského diela druhých. „Vždyť se podívej jenom na to, co ze svých úvah zahrnuli do spisů moudřejší z lidí, kolik z toho vzniklo svazků! Dokonce nekonečné hromady svazků, obrovské knihovny: kdo by mohl být schopen to všechno alespoň prozkoumat, neřku-li uspořádat?“¹⁰ Akoby sám Komenský pociťoval úzkosť z nespĺniteľnosti vlastnej vízie a obavu z narastajúceho poznania, ktoré si u študentov a vedcov vynúti rezignáciu na úplné a celistvé vzdelanie. „Vždyť máme nyní víc učení než měli staří, chceme-li se jim vyrovnat vzděláním...“¹¹

⁵ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pampaedia* VI, 1; KOMENSKÝ, Jan Amos. *Cesta světla* I, 9–13. Praha: Mladá fronta, 1992, s. 39–41.

⁶ *Ibid.*, s. 49; KOMENSKÝ, Jan Amos. *Panaugia* XV, 5–12. In *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, I, s. 208–209. Pre Komenského je učiteľom Božej múdrosti Kristus, tak ako je sprítomnený v Novom Zákone.

⁷ Teda *pambiblie* v užšom zmysle slova troch „Božích kníh“. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pampaedia* VI, 1, s. 49. V *Cestě světla* Komenský uvádza, že stavajúc na týchto základoch je treba pripravovať na seba nadväzujúce univerzálne knihy: *Pansofie*, *Panhistorie* a *Pandogmatiae*. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Cesta světla*, XVI, s. 152–154.

⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Panaugia* XV, 14, s. 210. „Neshledáme-li Boha v Bohu, věci ve věcech a samy sebe v sobě samých, marně je budeme hledat jinde.“ (*Ibid.* 38, s. 213)

⁹ *Ibid.*, s. 212.

¹⁰ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pansofia: Druhá předmluva*, 5. In *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, I, s. 241.

¹¹ „Neboť oni filosofovali jediným jazykem, rodným, a my se musíme učit tolika jazykům! Oni se spokojovali buď jen filosofií, nebo jen teologií, a před námi otevírá Bůh všechny své poklady. Oni měli za sebou jen několik

Pansofický projekt narážal na praktické limity, ktoré však nemali znamenať jeho zrušenie, ale naopak, jeho opodstatnenie. To autor videl v prekonaní partikulárnych záujmov jednotlivcov, zvlášť u učencov, ktorých pozval na spoločné hľadanie jednej pôvodnej pravdy, ktorá predchádza každému jednotlivému bádaniu. Bol presvedčený, že vďaka spoločnej ľudskej prirodzenosti a jedinému Bohu, ktorý zrozumiteľným spôsobom prehovára človeku, je možné dospieť k harmónii.

Komenský videl, že veľký nárast filozofických diel a vedeckých poznatkov a s tým spojená fragmentarizácia poznania a postupná špecializácia vied sú pre vzdelávanie a zrenie myslenia nielen prínosom, ale aj vážnym problémom. Hovoril o už aj tak prílišnej košatosti filozofie a zameranosti mysliteľov na polemiky a nepodstatné maličkosti: „Všetchno je tak zapletené do zmatených podrobností, že kto se do nich ponoří, sotva ujde závratí.“ A tak sa ľahko ten, kto sa ňou začne zaoberať, namiesto poznania, stratí v „mlze různých mínění“.¹² A jeho vzdelanie zostane roztrieštené a povrchné. A tak v *Pampaedii* požaduje celostné a jednotné vzdelávanie, bez ktorého nemožno hovoriť o skutočnej vzdelanosti a múdrosti.¹³

Domnievam sa však, že Komenský si zároveň dobre uvedomoval, že sumarizovaniu a komentovaniu myšlienok iných a následnému bezbrehému rozmnožovaniu kníh sa nebude dať zabrániť, pretože sú náplňou práce študentov i väčšiny bádateľov. Mohlo aj to podnecovať jeho úvahy nad možnosťami obmedzenia písomnej produkcie? V každom prípade, Komenský vyzýval autorov k autoregulácii.

Knihy zhromažďovať, alebo páliť?

Komenský videl, že enormný nárast množstva a pestrosti literatúry spojený s rozšírením kníhtlače, neprináša len podporu vzdelania, ale aj nové problémy. Na úskalia množstva a kvality diel, ako aj na limity samotného písaného textu upozorňovali síce už antickí autori, avšak až v ranom novoveku nadobudla knižná kultúra, a s ňou aj akultúra, masový charakter. Vzácné manuskripty a inkunábuly vystriedali cenovo dostupné knihy, ktoré zberatelia zoskupovali do obrovských zbierok.¹⁴

V prvom rade treba pripomenúť, že Komenský myslel, ba žil písaním. Knihy obľuboval a sám zhromažďoval. Cenil si ich ako svoje poklady, čo vyjadril aj v prednáške *De libris* v roku 1650, ktorou chcel študentov motivovať k čítaniu a poradiť im ako s textom narábať. Je oslavnou rečou na knihy ako božské dary, nositeľky múdrosti a pamäti. „Nestačí však jen vážit si knih víc než zlata a chovat je jako poklady (neboť k čemu je ukrytý poklad?). Kromě úcty je třeba knihy číst, aby poklady moudrosti v nich zakopané byly vykopány, aby

málo staletí, s jejichž skutky se seznamovali, a my máme za sebou běh všech staletí, spějících již skoro ke konci.“ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pampaedia* IX, s. 83.

¹² KOMENSKÝ, Jan Amos. *Panegersia* VII, 35. In *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, I, s. 101.

¹³ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pampaedia* IV, 3, s. 37.

¹⁴ „Já mezitím opět jiné spatřím, kteříž ty škatule [knih] (...) do polic pořádají a zase vytahují na ně hledí, pak zase skládají a rozkládají, přistupující a odstupující, sobě i jiným, jak to pěkně stojí, ukazují, vše povrchu; někteří také časem na titule, aby jmenovati uměli, nazírali. I dím: ‚Co pak tito laškují?‘ Odpoví tlumočník: ‚Milý brachu, pěkná věc jest pěknou míti biblioteku.‘ ‚I když se jí neužívá?‘ dím já. A on: ‚I ti, kdož biblioteku milují, mezi učené se počítají.‘“ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*, X, 8. Praha: Odeon, 1970, s. 55–56.

se dostaly na denní světlo a užívalo se jich.“¹⁵ Čitateľ sa má s významom textu popasovať a pýtať sa: „Čo to znamená pre môj život?“

Komenský zároveň celý život knihy produkoval a osobitne sa zaoberal písaním učebníc, čím odpovedal na žiadosti mnohých. Veľmi ťažko niesol zničenie svojich mnohoročných prác. No aj táto nedobrovoľná strata diel obnovovala jeho myslenie a motivovala ho životné dielo naďalej rozvíjať. Knihu považoval za hlavný študijný „nástroj“ a užitočného pomocníka pri vzdelávaní. V *Pambiblii (Pampaedia, VI)* definuje knihy ako „popisy vecí, provedené řečí“. Ale v hierarchii sveta stoja nižšie ako skutočné veci, ako aj ich názorné zobrazenia. Knihy sú však praktickým nástrojom vzdelávania a ich úlohou je slúžiť univerzálnemu vzdelaniu.¹⁶

Hlavne tým, že budú odkazovať na samotné veci. Univerzálna kniha je pre Komenského zároveň univerzálnou učebnicou. Jednou z dôležitých úloh predstavených škôl a učiteľov má byť práve starostlivosť o sprístupnenie najlepších kníh a Písma pre vyučovanie. To však nestačí. Ich úlohou je žiakov a študentov čítaním sprevádzať, aby myšlienkam porozumeli.¹⁷ Komenský ešte aj ako zrelý učiteľ s ľútosťou spomínal na niekoľko nevyužitých rokov svojho dospievania, kedy nemal nikoho, kto by ho voviedol do umenia čítania a poradil mu, akým knihám sa oplatí venovať pozornosť.¹⁸ Pretože málokto knihu sa čítať oplatí. „Knihy jsou tedy užitečné, pokud popisují moudré myšlenky, výroky a činy. Pokud líčí plytké a hloupé, je to zbytečné mrhání časem a prostředky, pokud jednají o špatných věcech, nebo o věcech dobrých a je to špatně psáno, bude třeba je nazvat zruďnými knihami.“¹⁹

Komenský si dobre uvedomoval aj nedostatky používania písaných diel ako hlavného média vzdelávania a vo svojich dielach knižnú kultúru nijako neidealizuje. V *Panegersii* (Kap. V.) považuje nielen hlúposť, ale aj bezhraničnú zvedavosť a dychtivosť po mnohoučenosti za prejavy „pokaženosti vecí lidských“. Pozoruje ľahostajnosť a nezájum o hľadanie pravdy. Kládne vzdelaným čitateľom otázku: kde je múdrosť?

„Jakými prostředky vštěpujeme jedni druhým vzdělanost? Kdysi nosili lidé moudrost v myslích, nyní ji začali uzavírat do svazků. Z toho vyplývá, že je uvězněna v knihách a v knihovnách a zřídka se objevuje v myšlenkách, výrociích nebo skutciích lidí. Příčinou této pohromy je množství a rozličnost knih. (...) Hromady knih jsou proto více pro podívanou než k užitku, a z toho vzniká marnivost; nebo vyvolávají najisto zmatek, jestliže se někdo hodlá tvrdošijně zabývat vším, a v tom se projevuje škodlivost. Z toho se totiž rodí houfy neučených učenců či učených blouznivců. A tak jsou učené knihy, nikoli my; (...) jsme učení povrchně, ne poznáním povahy věcí, ale díky cizím svědectvím a výrokům o věcech, kterých jsme plni.“²⁰

¹⁵ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání*, II. Praha: SPN, 1970, s. 10.

¹⁶ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pampaedia VI*, 1, s. 49.

¹⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Panorthosia XVI*, 6. In *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, I, s. 355.

¹⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání*, IV, s. 24–25.

¹⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pansofia: Svět lidské dovednosti*, VIII, s. 125.

²⁰ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Panegersia V*, 15, s. 87. „I pohledím, a aj, někteří tu velmi lakotně s tím zacházejí, pořád, co jim k rukám přišlo, do sebe cpajíce. Na něž pilněji hledě, nevidím nic, aby jim barvy neb těla neb tuku co přibývalo, kromě samého břicha odutí a rozecpání. A vidím, že co do sebe nacpali, zase to vrchem i spodkem nezažité z nich lezlo. Někteří z těch takových i v závrat upadali a s smyslem se pomíjeli, někteří od toho bledli, schli i mřeli. Což jiní vidouc, na ně sobě ukazovali, a jak nebezpečno s knihami (nebo tak krabicím těm říkali)

Nespočítateľné množstvo diel a čas potrebný len na zorientovanie sa vo vydanej literatúre neprodukuje iba frustráciu, a tak odstraňuje od štúdia, ale znamená aj praktickú nemožnosť zhodnotenia obsahu a kvality publikácií, a tak podporuje (bez)myšlienkov(it)ú primitivitu. No hlavne stimuluje rozptýlenosť pozornosti študenta i učiteľa, a tak bráni v učení sa dívať a trpezlivo čítať. A teda aj rozvinutiu schopnosti sústredeného čítania náročnejších diel. Pretože tento návyk nemusí byť vypestovaný ani u vášnivých čitateľov schopných rýchlo prečítať množstvo diel.

Skeptický postoj voči knižnému vzdelávaniu vyvrcholil u Komenského v pasáži v diele *Křiky Eliášovy*, kde sú knihy a knižnice označené ako babylonské veže, ktoré majú byť zbúrané. Biblický obraz do neba sa týčiacej babylonskej veže, ktorej stavba mala za následok pomätenie jazykov, je príznačný pre Komenského kresťanské presvedčenie o návrate ľudstva od porušeného stavu spôsobeného pýchou, k opätovnému porozumeniu a jednote. Pre tento cieľ je lepšie sa radšej kníh vzdať, ako by mali človeka odvrátiť od správnej cesty a ešte viac dezorientovať. „Teprve na to príjdeš, že lidské knihy labyrint, z něhož vyjíti čas, nechce-li kdo neoděným býti a blázněm.“²¹

Ako vyjsť z rozrastajúceho sa labyrintu?

So stálym pociťovaním vzácnosti času Komenský kladie dôraz na výber kníh, a to podľa ich kvality, užitočnosti a pravdivosti. Ale aj morálnej a vieroučnej „nezávadnosti“. Je zodpovednosťou kníhtlačiarov a vydavateľov, aby knihy boli nástrojom, nie prekážkou, obnovy a spásy ľudstva, zvlášť ak ide o knihy „dogmatické“.²² Aj preto Komenský obhajoval cenzúru.²³

Zaužívanou praxou v ranom novoveku bolo pred vydaním knihy obdržať oficiálne povolenie (*licentia*). Posúdenie autoritou bolo osobitne dôležité pre kresťanské cirkvi v poreformačnom období. O dobovom kontexte literárnej regulácie a o Komenského chápaní cenzúry tlače ako „kompetentného posúdenia diel“ vo svojej štúdií pojednala L. Řezníková. Pripomína vtedajšie zvyklosti a udáva príklad mechanizmu fungovania vnútornej cenzúry v Jednotě bratrské. Proces posudzovania a recenzovania knihy pred vydaním prebiehal v niekoľkých fázach a odpovedal na náboženské a politicko-ekonomické záujmy malej komunity.²⁴

Autorka zdôraznila, že za Komenského súhlasom s reguláciou písomnej produkcie je treba vidieť aj jeho dôraz na kritické posúdenie a opravenie diela ešte pred jeho definitívnym vydaním. A pripomína, že cenzúra bola komplexným sociálnym fenoménom a v kontexte života cirkvi mala za cieľ primárne „nápravu“ autora, nie politickú kontrolu a potlačovanie

zacházeti, sobě vypravovali; někteří prchali pryč, jiní, aby jen opatrně s nimi zacházeli, napomínali se.“

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*, X, 7, s. 42.

²¹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Clamores Eliae*, 38. In *Johannis Amos Comenii Opera omnia*, sv. 23. Praha: Academia, 1978, s. 38.

²² Tie Komenský odlišoval od kníh rétorických, ale aj od kníh historických, prorockých a polemických. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pansofia: Svět lidské dovednosti*, VIII, s. 125 a 127.

²³ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pansofia: Svět možný*, X, s. 301; *Panorthosia* XVI, 10, s. 355; *Pampaedia* VI, 18, XII, s. 54.

²⁴ ŘEZŇÍKOVÁ, Lenka. *Eruditi censores, salvete per Christum! J. A. Komenský a raně novověká regulace literatury*. In ŘEZŇÍKOVÁ, Lenka, URBÁNEK, Vladimír. *Ex definitione: Pansofické pojmy J. A. Komenského a jejich dobové kontexty*. Praha: Filosofia, FÚ AV ČR, 2017, s. 85–87.

slobody slova a tlače, ako je ponímaná u moderného človeka.²⁵ Aj keď sa nám dnes môže zdať táto myšlienka dobová a zastaralá, je vhodné posúdiť aktuálnosť Komenského slov:

„Nakladatele pak musíme snažně prosit a zavazovat, aby nerozmnožovali papír, nýbrž moudrost, a aby si za cíl kladli ne zisk měšců, nýbrž světlo duší, aby byli opravdu služebníky světla, ne otroky Plutónovými.“²⁶ Je potrebné však doplniť, že podľa Komenského sa „budovatelia pansofie“ nemusia báť skúmať všetky názory, aj tie bludné. Pravda sa tak ešte viac odhalí a oslobodí z pút omylov.²⁷

Problémom nie je len samotný nadbytok kníh, ale predovšetkým prevládajúce množstvo kníh nejasných, nezrozumiteľných a opakujúcich sa. Neprehľadné množstvo kníh odkláňa človeka od pravdy, skutočnej múdrosti a vlastného premýšľania. V *Pansofii* preto navrhuje vytvoriť „knížnicu knižníc“, *pambibliu* v širšom zmysle slova. Teda zhromaždiť najdôležitejšie diela najvýznamnejších autorov a pripraviť k nim kritické vydania, konkordancie, registre a taktiež výbery z diel a komentárov.²⁸ Osvedčenou radou pritom zostáva: „Zabývať se jen těmi nejlepšími autory je prostředkem proti velké námaze.“²⁹

Ale pansofická knižnica by mala obsahovať aj slovníky a tematické práce o jednotlivých problémoch, či dokonca súbory chýb a omylov. Knižnice a knihy majú predovšetkým slúžiť uchovávaniu pamäti, múdrosti a kultúrneho dedičstva. A nie byť pre potomkov prekážkou všeobecnej vzdelanosti.³⁰ Komenský dokonca rozvíjal víziu *sboru světla*, zoskupenia osvietených a zodpovedných vzdelancov, ktorí by garantovali spôsob vzdelávania a dohliadali na výber, prístupnosť i vydávanie odporúčaných kníh pre školy.³¹ Pričom v týchto knihách mala byť zohľadnená aj didaktická rovina.

Komenského pripomienky ku knihám sú zároveň radami pre učiteľov a študentov. „Chceš, aby tvůj žák věděl mnoho a bezpečně? Uč jej mnohé pomíjet, totiž hlouposti, jimiž se zabývá dav.“³² Mladým zase, v intencii primeranosti a postupnosti, neodporúča diela najstarších autorov skôr, ako by sa oboznámili so základnými „Božími knihami“ a ľudskou prirodzenosťou. Zato im radí spoločné štúdium, zdieľanie kníh a rozdelenie si študijnej literatúry.³³ A tiež systematické vypisovanie z tej už preštudovanej. „Vybírat si věci nejužitečnější je totiž tak nutné, že nemá ze čtení knih prospěch ten, kdo si z nich nic nevypisuje (neboť knihy tě učeným neučiní, nýbrž studium knih).“³⁴

Školy sa prehršujú voči svojmu poslaniu, ak študentom zadávajú k čítaniu kadejaké brožúrky a výňatky, či „knihy o formálnych pravidlách“, no nie diela obsahovo plné, „knihy o konkrétnych veciach“. „Raději oslabují a sem tam vodí mysl v abstraktních mluvnických, logických a řečnických pravidlech. Místo aby se snažily uvést ji rovnou cestou do věcí samých. (...) Když pak přijdou ke skutečným věcem, jsou buď němí, nebo se zajíkájí, nebo

²⁵ *Ibid.*, s. 80–81, 99–101.

²⁶ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Panorthosia* XVI, 11, s. 356.

²⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pampaedia* VI, 18, XVII, s. 56.

²⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pansofia: Svět možný*, X, s. 302.

²⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pansofia: Svět lidské dovednosti*, VIII, s. 129.

³⁰ *Ibid.*, s. 128–129.

³¹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Panorthosia* XVI, 8, s. 355.

³² KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pampaedia* VII, 27, s. 67.

³³ *Ibid.*, s. 130.

³⁴ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání*, III, s. 14.

zvuk beze smyslu vydávají. Jsou vychrtlí a suší a jsou daleci toho, aby věcem opravdu rozuměli, neřku-li aby jich uměli užívat v praxi. Zkrátka řečeno, jsou prázdni a neplodní. Tato zakořeněná vada škol musí tedy být napravena a místo mnoha soustavných pravidel musí být raději zavedeno čtení spisovatelů.³⁵ Cieľom čítania „veľkých kníh“ je odkrývať múdrosť v nich ukrytú, sledovať rozvíjanie idey u skutočne premýšľajúcich.

O písaní kníh Komenský nadčasovo pojednal v *Obecné poradě o nápravě věcí lidských* – v *Pampaedii* (kap. VI – *Pambiblia*) a v *Pansofii* (*Svět lidské dovednosti*, VIII). V *Pambiblii* postuluje základné princípy ohľadom písania a vydávania kníh. A to hlavne ďalej zbytočne nezvyšovať ich počet a rozsah:

I. „V osvěceném věku se nemá uvažovat o tom, jak knihy rozmnožovat, nýbrž jak odstraňovat škodlivé, jak vyřazovat neužitečné a jak zestručňovat dobré.“

II. „Jestliže přesto někdo přece jen chce psát, budiž mu to dovoleno s podmínkou, aby psal, ne opisoval.“

III. „Kdo píše, ať píše knihu, ne slepenec.“³⁶

Dôvodom vydania novej knihy by mal byť hlavne jej prínos, „aby nebyl svět zaplavován takovým množstvím zbytečného papíru“. A dodáva, že plagiátori by mali byť verejne potrestaní! Ak sa učenec predsa odhodlá napísať knihu, v ktorej nejde o nové vedecké skúmanie, kniha má byť jasná, stručná a usporiadaná, a hlavne pravdivá a univerzálne ladená. No jej prínos Komenský nechápe primárne len ako „vedecký“ a „publikačný“, ako je tomu dnes. Dôležitým cieľom písania pre verejnosť je odkázať na to, čo presahuje napísaný text, lepšie povedané, na čo text nedokonalo poukazuje: „nabízet čtenářům věci, ne mínění o věcech.“³⁷ Vydávať sa má len to, čo skutočne pomáha k prebudeniu ľudí a k ich poznaniu troch „Božích kníh“.³⁸

A to, čo nevedie k márnivému čítaniu.³⁹ Teda nešlo mu o popularizáciu vedy v zmysle neskorších nielen osvietených encyklopedistov. Dobrá kniha bola pre Komenského systematicky prepracovanou učebnicou. No nie učebnicou, ktorá redukuje látku pre potreby škôl, ale organicky usporiadaným dielom poznania. Komenský možno podcenil dôležitosť popasovania sa študenta aj s nezrozumiteľným textom, ktorý je, hoci nie vždy, vo filosofických veľdielach výrazom originálneho myslenia a v biblických knihách výrazom nemožnosti nadobro vysloviť to nevysloviteľné. Pansofický zreteľ, poriadok a prehľadnosť však považoval za kľúčové princípy vo vzdelávaní pre všetkých. Ak sa dodržia, pomáhajú vyučujúcim i učiacim sa v rozlišovaní. A nebránia im v sústredení sa na samotné veci i na to, čo presahuje samotnú vzdelanosť. Pretože tá pre Komenského nie je posledným cieľom

³⁵ *Ibid.*, II, s. 12–13.

³⁶ „Za našich časů je nekonečně mnoho slevatelů knih, a proto je nových knih nekonečné množství, většinou však v nich není žádná nová věc nebo nová myšlenka. Tento nešvar se musí zcela zastavit, poněvadž není k ničemu než k zavalování a matení rozumu.“ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pampaedia* VI, 18, s. 52.

³⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pansofia: Svět lidské dovednosti*, VIII, s. 126; *Cesta světla*, XVI, s. 151.

³⁸ „Nové knihy, ať budou jakékoli, nemají být ničím jiným než klíči a úvody do knih Božích: do přírody, Písma a dílny vlastního přemýšlení. Neboť už musíme směřovat k tomu, aby se lidé stali vyučenými od Boha a nepotřebovali poučování a napomínání od lidí. Poznej Pána, ale tak, aby všichni Boha všude v jeho dílech, slovech a podnětech sami viděli, hmatali, slyšeli a poznávali, od největšího až do nejmenšího z nich, jak je slíbeno, *Jr* 31,34.“ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Pampaedia* VI, 18, XI, s. 52.

³⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Physicae synopsis*. In *Dílo Jana Amose Komenského: Johannis Amos Comenii opera omnia*, sv. 12. Praha: Academia, 1978, s. 75.

a „zmyslom ľudského života“. Zmysel nespočíva v samotnom skúmaní vecí a v ich porozumení. Zmysluplný poriadok všetkých vecí je daný slovom Boha, vďaka ktorému môže byť zmysluplný i ľudský jazyk a vedy.

Záver

Podľa Komenského je kľúčové porozumieť zmyslu vzdelávania, bez ktorého je štúdium kníh cestou bez cieľa. Na prekážky brániace „efektívnemu“ učeniu poukazyval preto, aby upozornil na slepé uličky odvádzajúce človeka od cesty za pravdou a jeho povolania stať sa ľudským v plnom zmysle slova. V súčasnosti sa znovu premýšľa aktuálnosť Komenského diela. Jeho pokus o zjednotenie všetkých oblastí ľudského vedenia do pansofie je síce, ako to vo svojich štúdiách ukázal Patočka, dejinne významný, no zároveň vo viacerých ohľadoch dobový. Avšak práve jeho nárok po celistvejšom vedení zostáva v platnosti zvlášť vtedy, keď sú naše znalosti len útržkovité a naše špecializácie veľmi partikulárne. A hoci kvôli obrovskej šírke vedeckých disciplín a množstva nových poznatkov by dnes už ani celé tímy vedcov nepriniesli nejaký vyčerpávajúci celok poznania, je Komenského celistvý pohľad stále ozmyslujúci svojím pýtaním sa: prečo sa učíme a skúmame svet?⁴⁰

Pre dnešného študenta i učiteľa nie je Komenský len vzorom sebadisciplíny a dobrého využitia času sústredením sa na to podstatné. Zrkadlo nám nastavujú aj jeho úvahy o knihách. A to zvlášť v takej situácii akademického života, kedy sa oceňuje a adoruje samotné publikovanie. Iste, výstupy neslúžia len odbornej verejnosti, ale písanie ako základná metóda učenia sa, má slúžiť k zdokonaľovaniu myslenia a vyjadrovania samotného študenta i bádateľa. Na druhej strane však dnešný stav nadbytku slov a roztrieštenosti vedenia v praxi často znamená skôr sťaženie, ba znemožnenie vzájomnej interdisciplinárnej komunikácie. S K. P. Liessmannom možno polemizovať či meranie kvantity publikácií je skutočne systematickou podporou „nevzdelanosti“ a prejavom spoločnosti, ktorá už rezignovala na klasickú vzdelanosť. Ak je však *journal impact factor* postačujúcim ohodnotením článku, tak ho pre nezainteresovaných naozaj už netreba čítať.⁴¹ To, čo si na univerzitách uvedomujeme, na tom sa sami podieľame. Aj sám Komenský počet kníh nezanedbateľne rozšíril. Zdá sa, že je to údelom mnohých géniov, ktorí žili písaním. S ťarchou výberu sa však už budú musieť popasovať ich čitatelia.

Komenského úvahy nás však pobádajú učiť sa rozlišovať a učiť rozlišovať. V ére digitálnych médií sa paradigmy vzdelávania znovu zmenili. V digitálnych databázach síce môžu byť publikácie prehľadne zhromaždené, no ich množstvo je prakticky nekonečné. Suma poznatkov natoľko narástla a tak rýchlo narastá, že dnešný vedec už nielenže nie je schopný obsiahnuť ani vlastnú oblasť skúmania, ale ani sledovať aktuálne výstupy vo vlastnej téme. A napríklad historik ideí ani bádanie na poli jedného významnejšieho mysliteľa, akým je napr. Komenský.

Navyše dnešný študent i výskumník potrebujú zvládnuť omnoho viac „kompetencií“, aby sa vôbec ako tak zorientovali a zvládali život v dnešnom spletitom a zložitejšie fungujúcom svete. Škola sa tomu prispôsobuje a v posledných storočiach sa počet predmetov rádozo násobil. Výsledkom je prirodzene ešte väčšia povrchnosť a plytkosť vzdelania. Je jedným z riešení návrat k tzv. „veľkým knihám“? Možno áno. V situácii nekonečného výberu

⁴⁰ PATOČKA, Jan. Jan Amos Komenský a dnešní člověk. In *Komeniologické studie II*, s. 358.

⁴¹ LIESSMANN, Konrad Paul. *Teorie nevzdelanosti*. Praha: Academia, 2008, s. 68–70.

je dôležité, aby jednotlivé ročníky i generácie spájalo ešte niečo spoločné. No väčšina študentov potrebuje stretnúť učiteľa, ktorý im okrem zoznamu odporúčanej literatúry donesie aj knihu, ktorú budú spoločne čítať.

Môže nám, členom pluralistickej vedeckej a akademickej spoločnosti, ešte nejako pomôcť Komenského požiadavka jednoty vedenia? Tá je u neho zároveň spojená s rešpektovaním princípu dobrovoľnosti a práva každého ísť neopakovateľnou cestou hľadania toho jediného cieľa, jedinej pravdy. Nemá však kráčať sám. Komenský videl, že „přemnozí hledají světlo a jedni po druhých zapalují svítilny vědění, takže máme téměř nekonečný počet pochodní, planoucích světlem pravdy“. A aj keď považoval za dôležité hľadať „způsob, jak všechny pochodně spojit, aby z jejich světla vzniklo jedno, které dá převelikou záři“, ⁴² možno postačí, keď každý „snaživce“ bude môcť zapáliť tú svoju pochodeň v nejakom spoločenstve učených, kde sa ľahšie udržiava oheň v ohnisku, kde iskry poletujú v sústreďení sa na to spoločné.

⁴² KOMENSKÝ, Jan Amos. *Panegersia* VIII, 10, s. 104.

SEZNAM LITERATURY

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Cesta světla*. Praha: Mladá fronta, 1992. ISBN 80-204-0291-8.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Dílo Jana Amose Komenského: Johannis Amos Comenii opera omnia*, sv. 12. Praha: Academia, 1978.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Dílo Jana Amose Komenského: Johannis Amos Comenii Opera omnia*, sv. 23 Clamores Eliae. Praha: Academia, 1992. ISBN 80-200-0103-4.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělání*. Praha: SPN, 1970.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Odeon, 1970.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských (I., II., III.)*. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0225-4.

LIESSMANN, Konrad Paul. *Teorie nevzdělanosti*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1677-5.

PATOČKA, Jan. Hrst úvah nad Pambiblií J. A. Komenského. In TÝŽ. *Komeniologické studie II*. Praha: OIKOYMENH, 1998, s. 320–336. ISBN 80-86005-03-4.

PATOČKA, Jan. Jan Amos Komenský a dnešní člověk. In TÝŽ. *Komeniologické studie II*. Praha: OIKOYMENH, 1998, s. 352–359. ISBN 80-86005-03-4.

ŘEZNÍKOVÁ, Lenka. Eruditi censores, salvet per Christum! J. A. Komenský a raně novověká regulace literatury. In ŘEZNÍKOVÁ, Lenka, URBÁNEK, Vladimír. *Ex definitione: Pansofické pojmy J. A. Komenského a jejich dobové kontexty*. Praha: Filosofia, FÚ AV ČR, 2017, s. 77–102. ISBN 978-80-7007-504-3.

(Mgr. Ján Hreško je doktorandem filosofie UK PedF. Vyučuje filosofii na Vyšší odborné škole pedagogické a sociální v Praze 6.)